

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Tréfi ~ tréfli ~ tréfini. 1. A magyar, elsősorban városi köznyelvi *tréfli* szó hangalakját tekintve a német jövevényszavaknak ugyanahhoz a csoportjához látszik tartozni, melyeknek *-li* tagját MOLLAY KÁROLY (MNY. XXXIX, 234) és legutóbb HORVÁTH MÁRIA (MNY. L, 461 kk.) már tisztázták. A *l* > *li* fejlődéssel tehát nem kell külön foglalkoznunk.

Szavunk érdekességét azonban mégis e német eredetű képző jelenléte okozza, ugyanis a zsidó ortodoxia szóhasználatában 'tilos, tiltott (étel)', majd a mai argotban és a köznyelvben 'tisztátalan, becstelen, bizonytalan, gyanús' jelentésű *tréfli* végső forrásában, a héber-arámi *ṭērēpā* (טֶרֶפָּא) 'ua.' szóban — melynek töve טֶרֶפֿ 'zerfleischen, zerreißen' —, illetőleg ennek jiddis változatában (keleti jiddis *traifə*, nyugati jiddis *tréfi*) a felteendő *-l*-nek nyoma sincs. Hogy került ez az idegen képző a magyarrá lett *tréfli*-be? Ez a kérdés a magyar nyelv jövevényszavainak egy eddig éppen hangtaniilag kovéssé vizsgált rétege, a jiddis réteg átvételének körülményeit, mindenekelőtt a magyar szempontból nem közömbös közvetlen átadó nyelv kérdését alkalmas tisztázni.

A magyar szókincsnek a némettől világosan elhatárolható jiddis elemei héber—arámi eredetűek, és mint ilyenek, igen jelentős részükben a zsidóság hagyományörző rétegének nyelvhasználatában gyökereznek. Ebből következik, hogy e nyelvhasználat anyaga általában csak viszonylag szűk körben volt ismert. Ez a vonás, továbbá, hogy az évszázadokon át tartó elnyomás következtében a zsidóság Európa városaiban főként a társadalmilag legnehezebb sorban élő, sokszor deklasszált városi rétegekkel kerülhetett kapcsolatba, teszi érthetővé, hogy nyelvének elemei leginkább ezeknek a rétegeknek a nyelvébe kerültek át. Különös figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban F. WINTERSTEIN-

nek az a megállapítása, hogy Kelet-Európában a nyelvi közelség miatt gyakran egy népnél tekintették a zsidót és a németet (vö. WINTERSTEIN, Die Verkehrsprachen der Erde. 1908². és TESZLER HERMAN, A héber elem a jiddis [zsidó-német] nyelvben. Bp., 1942. 5 k.). Újabb fejlődés eredménye, hogy a stílusrétegeknek a magyar városi köznyelv kialakulásával járó eltolódásával együtt ezek az elemek is általánosabb használatra tettek szert. Ezt a folyamatot természetesen nem szabad összekevernünk a hazai zsidóság nyelvi asszimilációja során magyar nyelvhasználatába is átkerült, egyértelműen vallási kifejezésekkel, bár ennek és a korábbi — mint látni fogjuk — más úton lefolyt átvételnek lehető kölcsönhatását, legalábbis feltételesen, mindig szem előtt kell tartanunk.

2. A magyarországi argot fejlődése még eléggé homályos. Szavunk nyelvészeti tanulása alkalmasnak látszik arra, hogy némi fényt vessünk erre a problémára. Az irodalmi adatok igen későiek: az első az 1866-ban Pesten kiadott Spitzig—Itzig Naptárában jelentkezik. Itt még az eredetibb *tréfi* alakot találjuk, amely különböző forrásokban 1900-ig még négyyszer ismétlődik. A gyakoribb alak azonban már a múlt század végén is a *tréfli*. (A magyar adatokért itt mondok köszönetet a Nagyszótár és az Értelmező Szótár munkatársainak.) A *tréfi* ~ *tréfli* kiindulási alapja nyelvjárástörténeti okokból csak *n y u g a t i* jiddis lehet, a héber-arámi *ē*-nek ugyanis csak ebben a nyelvjárásban felel meg *ē*, *k e l c t i* jiddis megfelelője (újfolnémet nyújtás után) viszont *ai* ~ *ei*, vö. *traifə* (F. J. BERANEK, Die jiddische Mundart Nordostungarns. Brünn—Leipzig, 1941. § 4, 2b). A németországi *treje* adatok (*treje*, *treefe*, *tereje*, *trephe*, *trephe*, *dreje*) túlnyomó többsége is ezt mutatja, bár nagyrítkán keleti jellegű adatok (*treife*, *treiffe*, sőt *traufer*) is akadnak (vö. S. A. WOLF, Wörterbuch des Rotwelschen. Mannheim, 1956. 5893).

A régi pest-budai, sőt általában az egész magyarországi jiddis nyelvjárás — a keleti részeket nem számítva — határozottan nyugati jellegű (vö. F. J. BERANEK, Jiddisch: W. STAMMLER szerk., Deutsche Philologie im Aufriß. Berlin, 1952. I, 1551 kk., kül. 1567 kk. és a térképen, uo. 1589); szavunkat *tréfi*-nek (néha *tréfa* ~ *tréfa*-nek) ejti. A véghangzó *i* erősen redukált *šwa*-hang, és közvetlen jiddis kölcsönzés esetén a magyarban semmiképpen sem eredményezhet *li* alakot. Ezen a nehézségen csak a nyelvföldrajz segít át bennünket. A régi pesti német nyelvjárás, melynek a főváros magyar köznyelvére gyakorolt hatását egy szövejtés során már érintettem (MNy. LV, 256 k.) *b a j o r*—*s v á b* keveréknyelvjárás, amely ellentétben a budai (és általában magyarországi) bajori nyelvjárásokkal, sporadikus, szöföldrajzilag megokolt esetektől eltekintve nem vokalizálja az *l* hangot. Hazai városi, bajor és bajoros jellegű nyelvjárásainkban pedig az *i* hang éppen a szóvégi vokalizált *l*-nek felel meg: *к'аеѡѡ* 'Kälbl: Kalb', *šтeѡѡѡ* 'Stefan Dem.' stb. A pesti német nyelv ebben a helyzetben mindenütt az eredeti *l* hangot használja. Érthető, hogy a pesti német fül számára az előtte különben idegen *i* hang a nagyszámú, etimológiailag világos analógiákban is mint *l* jelentkezik. A jiddis *tréfi*-t éppen ezért nem is foghatta fel másnak, mint kicsinyített alaknak, és a német szakirodalomban „falsche Rückbildung”-nak nevezett jelenségnek megfelelően a saját használatában *tréfi*-lé „javította”, pontosabban: németesítette (vö. E. KRANZMAYER, Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes. Wien usw., 1956. Einleitung 50). Ez az alak a pesti németség maradványainak nyelvhasználatában ma is megvan. Szavunk útja innen már egyenes: a pesti német argot-ból, miután nemcsak a városi lakosság nagyobb része, hanem az argot beszélői is elmagyarosodtak, más elemekkel együtt a *tréfi* is átkerült a magyar argot-ba, természetesen már a német jövevényszavak magyar hanghelyettesítési szabályainak megfelelő alakban. A köznyelv általános térhódításával együtt innen került a vidéki, regionális köznyelvbe is, ugyancsak a századforduló tájékán.

Egy *trejel* adatot az összefüggő német nyelvterületről is ismerünk, amelyet 1922-ben közölt WILHELM POLZER (Gauner-Wörterbuch für den Kriminalpraktiker. München—Berlin—Leipzig, 1922.). Ugyanitt szerepel a *trejer* változat is, amelynek *er* végződése nem

más, mint a jiddis šwa-nak megfelelő német šwa (-ə ~ -v) szabályos hanghelyettesítése, azaz ennek írásbeli rögzítése. A német *trefel* ~ *trefer* adatok párhuzamos megléte és késői feltűnése a biztosítéka annak, hogy a magyar *tréfli* nem németországi, hanem helyi német eredetű kölcsönszó. Ugyanerre következtethetünk a több helyen is előforduló *tréjni* ~ *tréjni* ~ *tréjni* alakokból. Itt nyilvánvalóan szintén a jiddis *š* analógiás, esetleg szlávós (vö. orosz *тrefной* 'ua.': В. Даль, Толковый словарь живаго великорускаго языка. 1882. IV, 430) helyettesítésével van dolgunk.

Jellemző, hogy Á g a i A d o l f hol a *tréfi*, hol pedig a *tréfli* alakot használja 1895-ben, vagyis ismerte mind az eredeti, mind pedig a németesített változatot.

Összegezésül a következőket állapíthatjuk meg: 1. A magyar nyelv jiddis, illetőleg héber-arámi eredetű jövevényszavainak vizsgálatában állandóan szem előtt kell tartanunk a helyi német közvetítés tényét, egyes esetekben talán a kettős (német és közvetlen) kölcsönzés lehetőségét. 2. Ezeket a szavakat magyar szempontból — szórványos, kizárólag vallásilag kötött eseteket figyelmen kívül hagyva — közvetlen forrásukat tekintve német jövevényszavakként kell kezelnünk.

HUTTEBER MIKLÓS